शोधनिर्देशक
रमेशकुमार भट्टराई
सहप्राध्यापक

'नेवारपानी' खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली
शिक्षण समितिको स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सीताराम खतिवडा
नेपाली शिक्षण समिति
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

२०६६

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विषयका छात्र सीताराम खतिवडाले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रका लागि 'नेवारपानी' खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निजले परिश्रम र लगनशीलतापूर्वक गरेको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु। यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६६। ।

....

रमेशकुमार भट्टराई

सहप्राध्यापक

नेपाली शिक्षण समिति

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौँ

मितिः २०६६।   ।

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पसका छात्र सीताराम खतिवडाले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको 'नेवारपानी' खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

....	....	....
(रमेशकुमार भट्टराई)	डा. कृष्णहरि बराल	(तुलसीमान श्रेष्ठ)
सहप्राध्यापक	सहप्राध्यापक	सहप्राध्यापक
शोधनिर्देशक	बाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'नेवारपानी' खण्डकाव्यको कृतिपरक अध्ययन शोधपत्र मैले त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीयवर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पारेको हुँ। यो शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय सह-प्राध्यापक श्री रमेशकुमार भट्टराईज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ। आफ्नो अमूल्य समय खर्चेर स्नेहपूर्वक मलाई सल्लाह, सुझाव दिँदै सुमार्गतर्फ अग्रसर गराउनुहुने श्रद्धेय गुरूप्रति म कृतज्ञता प्रकट गर्दछु।

शोधप्रस्तावलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने सु-अवसर प्रदान गर्नुहुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु सह-प्रा. श्री तुलसीमान श्रेष्ठप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। आफ्नो अमूल्य कृतिलाई शोध अध्ययनका लागि अनुमति दिनुका साथै उचित मार्गदर्शन गराउनु हुने शोधनायक वाल्मीकि विद्यापीठ, काठमाडौँमा प्राध्यापनरत सह-प्राध्यापक श्री रामहरि दाहालज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। साथै यो शोधपत्रसम्बन्धी समस्याहरूलाई समाधानमुखी भएर सल्लाह दिनुहुने नेपाली विभागका सम्पूर्ण श्रद्धेय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

यो शोधपत्र पूरा गर्न आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने विश्वविद्यालय अनुदान आयोगप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। मैले प्रस्तुत शोधसम्पन्न गर्ने क्रममा अध्ययन सुविधा लिइएका त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, ने.रा.प्र.प्र. पुस्तकालय, रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालयलाई सहयोगको लागि धन्यवाद दिन्छु।

शोधपत्रको पाण्डुलिपिलाई छोटो समयमा पनि राम्रो र स्पष्ट टङ्कण गरिदिनुहुने एक्स्ट्रा प्रिन्ट आउट, डिल्लीबजारका यदुकुमारलाई पनि धन्यवाद दिन्छु।

यसैगरी मेरो अध्ययनलाई यस तहसम्म पुऱ्याई अमूल्य योगदान गर्नुहुने पूज्य बाबुआमा भोजराज खतिवडा र पार्वती खतिवडाप्रति म सदैव ऋणी रहनेछु। साथै यो महङ्गो सहरमा मेरो उच्चशिक्षा अध्ययनको चाहनालाई मार्गप्रशस्त गर्नुहुने दाजुभाउजूहरू गोविन्द + विमला, केशव + विमला, नारायण + कल्पनाज्यूहरूप्रति सदा ऋणी रहनेछु। साथै उहाँहरूको शुभाशीर्वादको सदा कामना गर्दछु। त्यसैगरी मेरा सम्पूर्ण सहपाठी मित्रहरूप्रति पनि आभारी छु किनभने उहाँहरूको हौसलाले म आफ्नो लक्ष्यभेद गर्न सफल भएको छु।

अन्त्यमा समुचित मूल्याङ्कनका लागि यो शोधत्रपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

समूह : रात्रि
त्रिवि क्रमाङ्क : ७०
त्रि.वि. द.नं. ६ - ३ - ४० - २०३२ - २००६
मितिः २०६६।   ।

....
शोधार्थी
सीताराम खतिवडा
रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

विषय सूची

पृष्ठ

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३	विषय-परिचय	१
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७	अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	६
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन	७
१.९	सामग्री सङ्कलन विधि	७
१.१०	सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि	७
१.११	शोधपत्रको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद

खण्डकाव्यको स्वरूप र नेपाली खण्डकाव्यको परम्परा

२.१	खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप	८
२.१.१	विषयप्रवेश	८
२.१.२	परिचय	८
२.२	पूर्वीय खण्डकाव्यसम्बन्धी मान्यता	९
२.३	नेपाली समालोचकहरूले गरेका खण्डकाव्यको परिभाषा	१४
२.४	पाश्चात्य साहित्यमा खण्डकाव्यको स्वरूप	१५

२.५ कविताको मझौला रूप : खण्डकाव्य १९
२.६ खण्डकाव्यका आधारभूत तत्त्व २१
२.७ कवितातत्त्वका रूपमा खण्डकाव्यका तत्त्वहरू २२
२.८ खण्डकाव्यका तत्त्व २३
२.९ नेपाली खण्डकाव्यको वर्गीकरण २८
२.१० आधुनिक नेपाली खण्डकाव्यको विकासक्रम ३२

तेस्रो परिच्छेद

दाहालको सङ्क्षिप्त जीवनी, साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्ति

३.१ कवि रामहरि दाहालको सङ्क्षिप्त जीवनी ४२
३.१.१ जन्म र जन्मस्थान ४२
३.१.२ विवाह र पारिवारिक पृष्ठभूमि ४२
३.१.३ शिक्षा ४३
३.१.३.१ प्रारम्भिक शिक्षा ४३
३.१.३.२ उच्च शिक्षा ४३
३.१.४ पेसा ४३
३.१.५ पुरस्कार तथा मान सम्मान ४४
३.१.६ संलग्नता ४४
३.२ कवि रामहरि दाहालको व्यक्तित्व ४५
३.२.१ कवि व्यक्तित्व ४५
३.२.१.१ नेपाली कवि व्यक्तित्व ४५
३.२.१.२ संस्कृत कवि व्यक्तित्व ४६
३.२.२ कथाकार व्यक्तित्व ४७
३.२.३ निबन्धकार व्यक्तित्व ४७
३.२.४ गजलकार व्यक्तित्व ४८

३.२.५ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व ४८

३.३ रामहरि दाहालको साहित्ययात्रा ४८

३.४ कवि दाहालका साहित्यिक प्रवृत्ति ५५

चौथो परिच्छेद

'नेवारपानी' खण्डकाव्यको अध्ययन

४.१ रचनाकाल र प्रकाशन ५७

४.२ प्रेरणा, प्रभाव र विषयवस्तुको स्रोत ५८

४.३ शीर्षक चयन ५८

४.४ खण्डकाव्यको पहिलो आधारभूत तत्त्व अनुभूतिको आख्यानीकरण र 'नेवारपानी' ५८

४.५ खण्डकाव्यमा दोस्रो आधारभूत तत्त्व प्रबन्ध विधान र 'नेवारपानी' ६१

४.६ खण्डकाव्यका घटक तत्त्वहरू र 'नेवारपानी' खण्डकाव्य ६२

४.६.१ आख्यानात्मक संरचना ६२

४.६.१.१ कथावस्तु ६२

४.६.१.१.१ परिवेश ६३

४.६.१.१.२ स्वरूप ६६

४.६.१.१.३ स्मृतिशेष ६९

४.६.१.२ पात्रविधान ७१

४.६.१.३ परिवेश (देश, काल, वातावरण) ७२

४.६.१.४ विषयवस्तु र 'नेवारपानी' ७३

४.६.१.५ केन्द्रीय कथ्य/ उद्देश्य ७३

४.६.१.६ संरचनागत पक्ष (सर्गयोजना तथा आयाम) ७४

४.६.१.७ लयविधान ७५

४.६.१.८ बिम्ब तथा प्रतीक प्रयोग ७७

४.६.१.९ रसविधान ७७

४.६.१.१० अलङ्कारविधान ७८

४.६.१.११ भाषाशैली ८५

४.६.२ गुण ८६

४.६.३ 'नेवारपानी' काव्यमा रीतिको स्थिति ८८

४.६.४ दाहालका अन्य खण्डकाव्य र नेवारपानी खण्डकाव्य ८९

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार ९३

सन्दर्भसामग्रीसूची

परिशिष्ट

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
अ.	अध्याय
एम.ए.	मास्टर इन आर्ट
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
तृ.प.	तृतीय परिच्छेद
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रि.वि.द.नं.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय दर्ता नम्बर
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
द्वि.प.	द्वितीय परिच्छेद
न.प.	नवम परिच्छेद
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
नं.	नम्बर
प. १.नं.	पश्चिम एक नम्बर
प्र.प.	प्रथम परिच्छेद
प्र.सं.	प्रथम संस्करण
पृ.	पृष्ठ
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
म.सं.वि.	महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
ष.प.	षष्ठ परिच्छेद
सम्पा.	सम्पादक